

L'IMPACTE DE LES BASES DE MANRESA EN LA POLÍTICA CATALANA DE LA FI DE SEGLE XIX

Àngel Duarte i Montserrat

És important en un dossier que pretengui una aproximació històrica a les Bases de Manresa un escrit que, com aquest, ens apropi a la incidència real que tingueren en la política de l'època. Aquest tema sovint ha estat tractat amb generalitats i sense aprofundir massa en les fonts històriques del període, com ara la premsa o les declaracions polítiques. A més de fer això, una de les qualitats més destacables de l'escrit d'Àngel Duarte és el fet de comptar amb l'estudi de la premsa local de diferents localitats prou significatives per al catalanisme polític. Defuig la visió monolítica que es té de les Bases des de la capital, i cerca les reaccions que produeixen en tots els àmbits polítics significatius, tant en el moment de la celebració de l'Assemblea Catalanista com més endavant.



El Pont Vell de Manresa en començar el segle (arxiu de Jaume Pons i Agulló).

La sortida a la llum, la primavera de 1892, del text conegut com a Bases de Manresa ha estat considerada com una fita important en la configuració del modern nacionalisme català. Aquell projecte de constitució regional hauria d'esdevenir, amb el pas del temps, un dels referents mítics de la història del catalanisme.¹ En qualsevol cas, però, la dimensió que va prendre amb els anys no ens ha de fer oblidar que la repercussió immediata que tingué, en relació al debat ideològic i doctrinal que s'esdevenia en el si de la vida política catalana, fou més aviat minsa.

LA PLASMACIÓ DOCTRINAL D'UN NOU CATALANISME

A començaments de la dècada de 1890, les diverses plataformes catalanistes, des de les associacions locals i comarcals fins a periòdics com *La Renaixensa*, donaven cabuda a gent de procedència i d'adscripció ideològica ben diversa. I això era possible gràcies al caràcter del qual s'havia dotat, des de mitjan segle passat, el moviment catalanista. Un il·lustre prohoms del primer regionalisme reusenc, Bernat Torroja, assegurava, pel juny de 1885, que «*lo ver catalanisme aspira a que sens minvar la unitat nacional, s'afliuixin les estretas lligaduras que tenen inaccionadas a las regions que constituehixin nostra nacionalitat, y que recobrant cada una d'aquestas sa llibertat d'acció en lo que a ella solsament afectar puga, los hi sia posible desenroillar llurs respectivas forsas, tant en l'ordre econòmic, quant en l'esfera del dret civil y la seua instrucció*».²

En altres paraules, fins als anys 1880, hi va haver un consens força ampli en la denúncia de la intervenció madrilenya sobre el destí català, i espanyol, en el rebuig a les desigualtats, o greuges, en el tracte econòmic, o en la mateixa identificació amb els trets diferencials de la comunitat regional. Uns trets diferencials reconstruïts amb paciència, i sovint amb grans dosis d'imaginació, per un grapat de savis, d'arxivers diocesans a burgesos il·lustrats, enamorats del país i de les

seves tradicions populars. Aquesta dinàmica tampoc resultava gaire excepcional. En aquells mateixos moments, determinades regions franceses, com Bretanya o Provença, eren escenari d'uns intents de reviscolament de les identitats pròpies que per la seva naturalesa —ja que segurament no pel que fa a la seva amplitud— presentaven una gran similitud amb les vindicacions catalanistes.

En els anys 1890, però, aquí com allà, el moviment regionalista visqué un progressiu decantament ideològic. Assimilà i transformà unes determinades cultures polítiques, mentre en marginava d'altres. A Catalunya, com a Occitània, el regionalisme assumí un caràcter reactiu. Els canvis en l'estructura social i les transformacions patrocinades, a Espanya, per la Restauració, o, en el cas francès, la consolidació de les institucions de la III República, van donar lloc, a les dues vessants dels Pirineus, a intents d'articular propostes que pretenien modificar el signe dels esdeveniments. En 1892, Frédéric Amouretti i Charles Maurras feien pública la *Déclaration des jeunes fédérés*, en la qual, i enmig de la ressaca produïda per l'ensurt *boulangista*, sostenien un projecte federalitzant de clares reminiscències d'Antic Règim;³ en aquelles mateixes setmanes, la *Unió Catalanista* convocava l'Assemblea de Manresa d'on sorgirien unes bases per a una constitució regional amb uns «*plantejaments un xic medievallitzants*»⁴ que posaven en relleu una indissimulada hostilitat als efectes de les transformacions liberal-democràtiques.⁵

L'esforç de definició programàtica del catalanisme havia de donar com a resultat la pèrdua de la naturalesa omnímoda del regionalisme culturalista. Així ho expressà un històric republicà lligat a empreses tan properes a aquell difús catalanisme pre-nacionalista com el setmanari *La Campana de Gràcia*. En els dies posteriors a l'assemblea de Manresa, Josep Roca i Roca aprofità la seva col·laboració a *La Vanguardia* per afirmar: *Si algo existe capaz de mantener agrupado a un núcleo de personas, es el amor ideal a la tierra que nos ha visto nacer. No*

*habrá, de seguro, un solo catalán que no sienta hervir este amor en sus entrañas. Pero llega el momento de darle forma, de precisarlo, de traducirlo en proyectos más o menos hacederos y empiezan a surgir profundas diferencias. Constitúyense agrupaciones diversas y aparecen los dissentimientos. Multiplícanse los perfiles y se van ensanchando las distancias.*⁶

Si la definició política del catalanisme havia de provocar la pèrdua del seu caràcter unitari, el to tradicionalista que adoptà aquella definició donà unes característiques molt concretes a les reaccions de la resta de les forces polítiques que operaven, aleshores, a Catalunya. Nogensmenys, no cal enganyar-se ni pel que fa a les reals dimensions d'aquestes reaccions, ni pel veritable factor que les provocà. En realitat feia mesos que, els sectors d'opinió més democràtics —i aquí hem d'incloure tant les oposicions republicanes com els liberals dinàstics que havien fet possible la reimplantació del sufragi universal en 1890—, veien amb preocupació la pèrdua de pes específic del *Centre Català*, liderat per Valentí Almirall, en benefici de la *Lliga de Catalunya* i de la *Unió Catalanista*.

En altres paraules, aquells que tenien interès en posar de relleu el caràcter antidemocràtic que prenién les lectures hegemòniques en el si del catalanisme ho van fer amb anterioritat a l'Assemblea de Manresa. No van haver d'esperar que les Bases allí aprovades els ratifiquessin en la seva percepció.⁷

Tal vegada per això és difícil de trobar, a la premsa del moment, comentaris sobre les Bases. Fem un tast selectiu. A la premsa reusenca, prou significativa pel que fa a les comarques meridionals del país, el conservador *Diario de Reus* centrava l'atenció en l'atemptat de Ravachol a la Rue de Clichy o en el certamen literari que, sota la presidència de Víctor Balaguer, tenia lloc al *Centre de Lectura*. El mateix podien trobar els lectors de *La Correspondencia de Reus*. Finalment, aquells ciutadans d'idees més avançades que s'informaven a les planes del diari possibilista *Las Circunstancias* podien llegir, a més

dels temes esmentats, les referències de l'homenatge a Antoni Bofarull o àmplies cròniques sobre la punyent «qüestió social». Els gironins que s'alimentaven espiritualment a les pàgines del *Diario de Gerona* havien de pararmolta atenció per no saltar-se els solts que maldestrament informaven de la reunió catalanista. A Barcelona, ni les publicacions republicanes, ni el conservador *Diario de Barcelona*, ni el carlí *El Correo Catalán* dedicaren gaire atenció al que succeïa a Manresa. En rigor, només *La Vanguardia*, i en menor mesura *El Noticiero Universal*, ressenyà àmpliament els debats i acords de l'Assemblea.⁸

Cal notar, a més a més, que aquestes escadusseres referències periodístiques només pretenien *informar* de les sessions de l'Assemblea. Evidentment algunes d'aquestes informacions filtraven una certa valoració. Quan el diari republicà *El Diluvio* remarcava les paraules de l'advocat i escriptor gironí Joaquim Riera i Bertran amb les quals es congratulava que la primera assemblea catalanista «*se haya celebrado en la ciudad de la Covadonga catalana, bajo la sombra del soberbio Montserrat*»,⁹ estava transme-

tent als seus lectors la imatge d'un moviment confessional.

En qualsevol cas, sembla clar que la premsa política evità, majoritàriament, d'entrar en el comentari doctrinal més elaborat. L'únic que s'ho va permetre, en aquells moments i amb una certa extensió, fou l'esmentat Roca i Roca. Uns pocs mesos més tard el seguirien altres veus també identificables amb el republicanisme castelari. Roca va sostenir, des de *La Vanguardia*, que les Bases eren l'expressió d'una fracció del catalanisme. Assenyala la inassistència, a Manresa, del *Centre Català*, del *Foment Catalanista*,¹⁰ i de «*el grupo que con tanta inteligencia redacta la revista La España Regional*». Tot seguit augurà que «*las resoluciones que se adopten no han de tener en mucho tiempo, nunca quizás, trascendencia práctica, en sentido positivo*». El principal defecte que Roca trobava a les Bases era que aquestes se situaven fora de l'òrbita de la política general espanyola i que, en conseqüència, limitaven les possibilitats d'incidència real de Catalunya en la vida espanyola: «*En su afán de colocarse fuera de la órbita de la política general, soportan que su*

querida Cataluña vaya perdiendo su legítima influencia política dentro de la nación, cuando a mi ver, el verdadero catalanismo consistiría hoy en procurar que nuestra región tuviera siempre en los Cuerpos colegisladores un núcleo de hombres eminentes, hijos legítimos de nuestros sufragios, y dignos de nuestra omnimoda confianza, y que además, y a ser posible, se contara siempre un catalán de veras, en el poder ejecutivo». La conclusió era contundent: «*A los catalanistas suele sucederles que mirando al cielo, la tierra se les escapa*».¹¹

En nom de la incidència real de Catalunya en la política espanyola, les Bases eren una mala solució, un camí errat.¹² Hem de remarcar, però, que aquesta fou una reacció aïllada. No pas perquè fos l'única, sinó perquè intentava situar-se en el terreny de la política concreta i defugia recloure's en un debat essencialista que fou l'intentat, també molt puntualment, des d'altres àmbits doctrinals. Recordem-ne dos exemples. Els elements més esquerrans del federalisme republicà, com ho era aleshores Joaquim Lluhí i Rissech, afirmaren que el programa catalanista sacrificava l'home i el municipi a la



LA CAMPANA DE GRACIA

DONARA AL MENOS UNA BATALLADA CADA SEMANA

AQUEST NÚMERO 10 CÈNTIMS PER TOT ESPANYA
NÚMEROS ATRASSATS: DOBLE PREU

ADMINISTRACIÓ Y REDACCIÓ: Llibreria Espanyola, Rambla del MITJ, NÚM. 20, BOTIGA
BARCELONA

PREU DE MSCRIPCIÓ: Fora de Barcelona: cada trimestre ESPANYA pessetes 1'50—Cuba, Puerto Rico y Extranj. 2'50

Capçalera del setmanari *La Campana de Gràcia*.

regió; i que els seus defensors eren *absolutistas fueristas*, en la mesura que confiaven en els vells furs i en les representacions orgàniques i corporatives per articular la participació de la societat en la vida política.¹³ A les antípodes del federalisme democràtic, el nucli vigatà que s'expressava a través de *La Veu de Montserrat* defugia l'adhesió a les Bases a causa de la inexistència d'una declaració explícita de confessionalitat.¹⁴

LA CONSTRUCCIÓ D'UN MOVIMENT NACIONALISTA DE MASSES

Si les reaccions immediates a l'aprovació de les Bases de Manresa foren poc importants, les que s'havien de produir en els deu anys següents tingueren una major transcendència. I això fou així per tal com les Bases es trobaren al bell mig del procés de «desplegament d'un moviment de masses sense precedents a l'Estat espanyol».¹⁵

El factor decisiu en el debat polític al voltant del catalanisme no foren, doncs, les Bases, sinó la dinàmica de mobilitzacions que, després de 1892 i amb un creixent ressò en l'opinió pública, menà el naixent nacionalisme. El prohoms conservador Manuel Duran i Bas ho constata en 1894: «*Cuando la vida histórica de las antiguas nacionalidades considerábase confundida en la de los que son hoy grandes Estados modernos, cuando tantas circunstancias de diverso género parece que confirman la profecía de José de Maistre, de que el mundo marcha a una grande unidad, surge como problema social el de las reivindicaciones políticas de los que fueron Estados independientes un día y son hoy parte integrante de las naciones en que se encuentra dividido el mundo civilizado*». A Hongria, a Irlanda, i també a Espanya, el regionalisme i el nacionalisme, tot i les vaguetats conceptuals i la diversitat de propostes, veuen augmentar els rengles de simpatitzants.¹⁶

Les mobilitzacions regionalistes tingueren un caràcter plural. En els mesos posteriors a l'Assemblea, destacats agitadors nacionalistes

efectuaren un seguit de conferències per donar a conèixer i comentar les Bases. Sebastià Farrés, Pere Sala, Joan J. Permanyer, Antoni Sunyol o Víctor Fargas foren alguns dels homes que, en els locals de la *Lliga de Catalunya*, del *Foment Catalanista* o de l'*Associació Catalanista* reusenca, iniciaren aquesta tasca divulgativa.¹⁷ Aviat, però, alguns d'ells es van veure desplaçats per membres de les noves generacions, molt més decidides en pro de l'acció política, que s'aplegaven al *Centre Escolar Catalanista*.¹⁸ Més important fou encara l'esplet d'associacions —educatives, corals, professionals— que proliferaren a partir d'aquells anys arreu de les comarques catalanes i que, implícitament, tenien per referent doctrinal els textos aprovats a la capital del Bages. I, finalment i al meu entendre el més significatiu, a partir de 1892 la *Unió Catalanista* decidí de celebrar anualment les seves assemblees per tot Catalunya. Josep Pin i Soler ja ho valorà llavors com un fet cabdal: «*l'esperit [...] de que las futuras reuniones s'efectuhin en poblacions diferentes, en centres separats los uns dels altres perquè la bona paraula s'escampi, perquè'l verb de la nostra regeneració s'extengui d'un cap a l'altre de la terra catalana y fins a més lluny*».¹⁹ Reus, Girona o Terrassa foren el marc d'altres tantes reunions que, més enllà de l'estricta incidència en el debat d'idees, es revelaren com a eficaces plataformes per fer present el moviment catalanista en el si de la societat. Els delegats catalanistes ocupaven la localitat en qüestió. A l'arribada de personalitats barcelonines s'afegien la de contingents humans procedents de les comarques interiors. A Girona, per exemple, el 1897 hom destacava que «*De Olot y otros puntos de la montaña llegaron ayer tarde numerosos delegados catalanistas en un carruaje que ostentaba una vistosa senyera*».²⁰ Les autoritats rebien els delegats, les societats corals locals dedicaven concerts i serenates davant l'hostal on s'hostatjaven els forasters, els sopars i les vetllades animaven la vida ciutadana, mentre la premsa s'havia de fer ressò de l'estada de tan importants personalitats. Per

acabar-ho d'adobar, el retorn sovint s'iniciava amb un sorollós comiat a l'estació de ferrocarril.²¹

Certament, la conjuntura política estatal i la mateixa inacció dels altres corrents polítics²² afavorí la incidència del nou catalanisme. En qualsevol cas, era del tot evident la seva creixent força pública. I fou aquesta empena la que motivà, ja cap a finals de segle, que les actituds de les altres forces polítiques envers el catalanisme variessin i que, en general, hi hagués un major interès per conèixer el contingut exacte de les Bases.

REPUBLICANS, CONSERVADORS I CARLINS DAVANT DEL CATALANISME

El primer que s'ha de tenir en compte a l'hora d'analitzar les actituds de les diverses forces polítiques enfront del catalanisme és que, moltes vegades, les reaccions varien en funció de les peculiars dinàmiques municipals. Eren les necessitats polítiques conjunturals, els jocs d'aliances locals, el veritable catalitzador d'aquestes respostes. Així, si els conservadors reusenencs van fer de l'Assemblea del 1893 una lectura altament crítica que els portà a qualificar les idees catalanistes de «*trasnochadas*», per oposició a la benevolent actitud de liberals i republicans possibilistes, fou perquè els primers havien de fer front a una àmplia coalició de les altres tres forces locals que els garantia el control de l'Ajuntament.²³

Obviant aquest element, es pot assegurar que el conservadorisme liberal no es trobava especialment incòmode amb una cultura política que, com la catalanista, defensava la representació corporativa. Com ha remarcat Borja de Riquer el nucli conservador barceloní que, des de mitjan segle, s'havia articulat al voltant de Duran i Bas i Masfé i Flaquer fou sempre —els anys 1840, 1874 i sota la Restauració— partidari de defugir la creació d'un partit polític i, en canvi, de defensar els seus interessos en base a agrupacions socio-professionals.²⁴ Els dos grans obstacles per al diàleg entre ambdues cultures quedaren, al meu en-

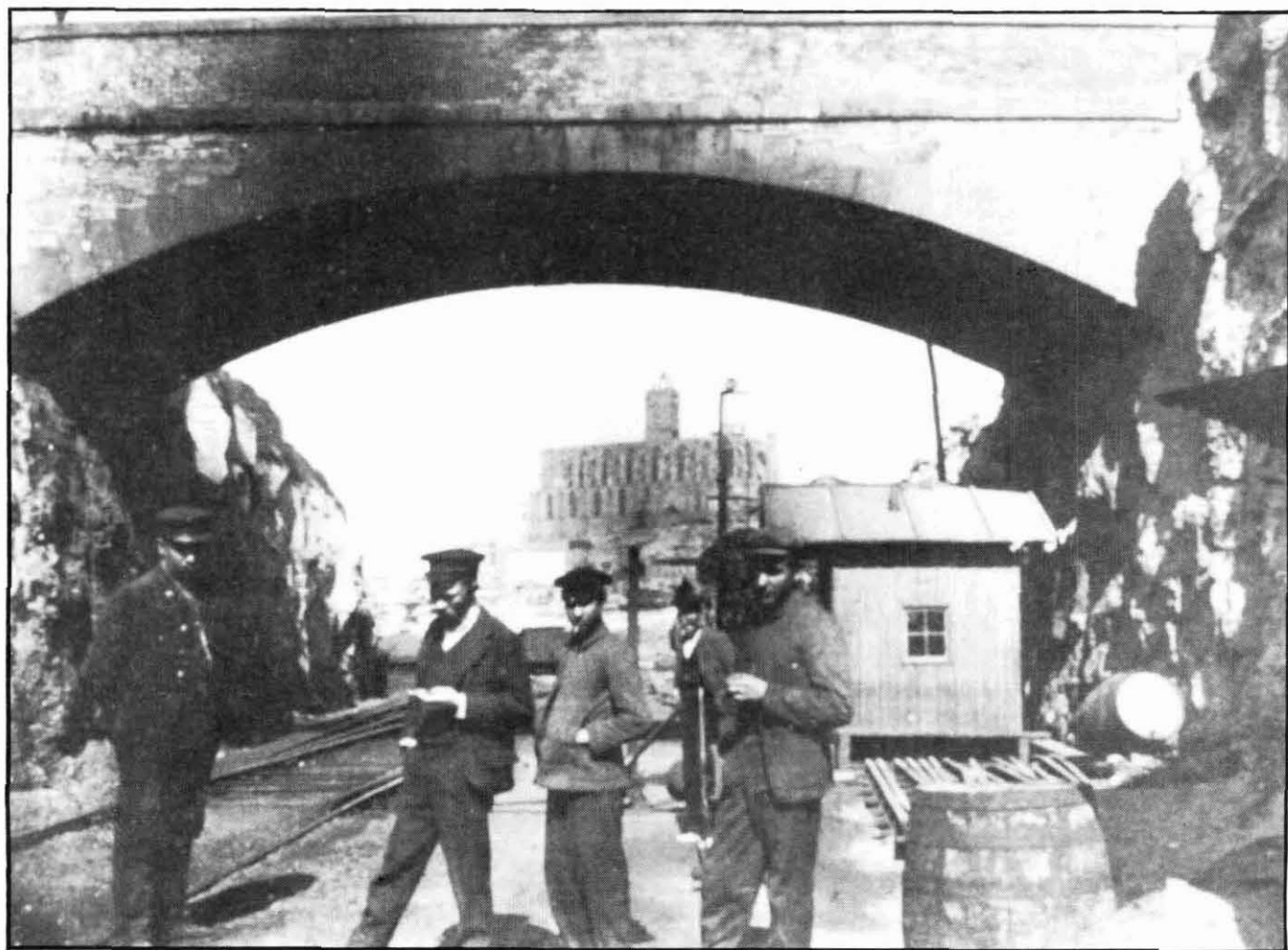
tendre, superats per la dinàmica dels anys 1890. Per un costat, l'espectre del suposat *separatisme* de les Bases es dissipà amb les declaracions d'homes tan significats com Narcís Verdaguer i Callís, el qual a Girona insistí un cop més en que «*siempre han afirmado los catalanistas que querían un Gobierno central que sirviese de unión a todas las regiones españolas*».²⁵ Per l'altre, els conservadors sempre havien sentit una gran aversió per les grans definicions doctrinals. En 1897, Joan Mañé sostenia: «*Será defecto de organización; será que mi entendimiento és más analítico que sintético: jamás me dió por imaginar constituciones ni siquiera confeccionar leyes: sintiéndome más inclinado a las reformas paulatinas que a los grandes y bruscos cambios de decoración. Creo que esto está más conforme con los principios y las tradiciones del regionalismo: transformar y no destruir, ir de lo poco a lo mucho, no olvidando que 'muchas candelas fan*

un ciri pasqual».²⁶ Doncs bé, des de mitjans de la dècada els ambients catalanistes semblen assumir que, com recordava Mañé invocant Torras i Bages, el regionalisme era en el temps de sembrar i no de recollir i que, en conseqüència, calia deixar en un segon terme les grans generalitzacions programàtiques per passar a possibilitar l'entesa en l'acció concreta amb tants sectors socials i polítics com fos possible.²⁷

Aquesta mateixa dinàmica fou la que possibilità l'aproximació entre el regionalisme i certs sectors federals. Des del 1893, els nuclis propers a Josep M. Vallès i Ribot començaren a plantejar que quan el catalanisme concretava les seves propostes s'acostava al camp federal. Aquesta tensió favorable a l'entesa quallà, puntualment, cap al 1897, en el decurs de la campanya solidària amb Creta i Grècia.²⁸ Altra vegada, però, l'apropament es va fer obviant l'existència de les Bases.

Per les característiques d'aquella

constitució regional no és estrany que, els sectors que més s'interessessin per reivindicar-les —tret, és clar, dels adherents a la *Unió Catalanista*— fossin els carlins. En rigor, el 1892, a Manresa ja havien estat presents individus que, com Joaquim Vayreda, procedien del tradicionalisme. El mateix partit carlí féu, al llarg de la dècada, diverses propostes que pretenien ser una alternativa autonomista pròpia, tot sintonitzant amb les línies mestres de les Bases. Propostes que provocaren en homes com Prat de la Riba respostes força matisades.²⁹ Fou, però, cap a finals de segle, quan un nucli de gent jove que s'aplegà al voltant de la publicació *Lo Mestre Titas* remarcà la plena validesa de les Bases. Un jove pedagog carlí que acabaria en els rengles de la *Lliga Regionalista*, Joan Bardina «Valcarlos», publicava el 1900 un volum que sota el títol *Catalunya y els Carlins* aplegava bona part de les seves col·laboracions al periòdic esmentat. L'argument cen-



Obres a l'estació del Nord de Manresa amb la Seu al fons (arxiu Jaume Pons i Agulló).

tral de l'obra era la reivindicació d'una constitució regional de caràcter foral i corporatiu. Més encara, amb juvenil insolència gosava recordar que «els catalanistas no ho han demanat fins 22 anys després!» (en referència a la declaració del pretendent de 1868) en l'Assemblea de Manresa.³⁰

En definitiva, la discussió doctrinal al voltant de les Bases fou molt pobra, pràcticament inexistent. Amb tot, l'Assemblea de Manresa va obrir una dinàmica de mobilitzacions que féu possible la conversió del regionalisme en una força determinant en la vida social catalana. Una força a la qual els altres corrents polítics havien de donar resposta, cercant l'entesa o enfrontant-s'hi, encara que, en la majoria d'ocasions, això es fes obviant l'existència del projecte de constitució regional de 1892.

NOTES

- Josep M. Gasol: *Les «Bases de Manresa» la Assemblea de la Unió Catalanista* (Barcelona: Dalmau etic., 1987), ps. 72-73.
- Citat per Pere Anguera: *Bernat Torroja (1817-1908). Teoria econòmica i reivindicació nacional* (Reus: Cambra de Comerç i Indústria, 1987), p. 69.
- J.P. Riux: *Chronique d'une fin de siècle. France, 1889-1900* (Paris: Seuil, 1991), p. 156. També, Eugen Weber: *L'Action française (1962)* (Paris: Fayard, 1985), ps. 22, 43 i 48.
- J.A. González Casanova: «Estudi introductor» a *Projectes i Memorials. Segles XVIII-XIX* (Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1990), p. XXXIII. Valoració que ja havia fet el mateix autor a *Federalismo y autonomía. Cataluña y el Estado español, 1868-1938* (Barcelona: Crítica, 1979), p. 161.
- Borja de Riquer: *Lliga regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)* (Barcelona: Ed. 62, 1977), p. 48. També, Albert Balcells, *El nacionalismo catalán* (Madrid: Historia 16, 1991), p. 38.
- La Vanguardia*, Barcelona, 27.III.1892.
- González Casanova ha posat de relleu com, per contrast amb els projectes federals de 1883, en el Missatge a la Reina regent de 1888 ja era clar el pes dels elements restauracionistes. Vegeu l'estudi citat, p. XXXII.
- D'aquest buit informatiu es van queixar amargament els catalanistes de *La Veu de Catalunya*. Vegeu la cita recollida per Josep M. Gasol: *op. cit.*, ps. 64-65. Les referències a la premsa poden trobar-se a *Diario de Reus, La Correspondencia de Reus* i al *Diario de Gerona* de 30.III.1892, ps. 1-2; *Las Circunstancias* per la mateixa data i el 17 i 26.IV.1892, ps. 1 i 2-3; *El Diluvio* 26 i 27.III.1892, ps. 2.616 i 2.656; *El Noticiero Universal*, 26.III.1892, ps. 1-2 —on es reproduïx, en castellà, el contingut de les Bases— i 27 i 28.III.1892, p. 2. *Diario de Barcelona* 26 i 28.III.1892, ps. 3.801 i 3.858-3.860; *El Correo Catalán*, 26.III. 1892, ps. 13ss; i *La Vanguardia* del mateix dia.
- El Diluvio*, 28.III.1892, ps. 2.679-2.680.
- El Foment Catalanista, a través del soci fundador Josep Vilar, desmentí a Roca, tot recordant que una comissió de vuit socis de l'entitat havia pres part a l'Assemblea i que «alguno también del «Foment» intervino en la discusión de las Bases». Vegeu *La Vanguardia* 1.IV.1892, p. 2.
- La Vanguardia*, art. cit. La ploma de Roca també es trobà al darrera dels comentaris i les caricatures iròniques que sobre els acords de Manresa van publicar-se a *La Campana de Gràcia* del 2.IV.1892, ps. 3 i 4.
- En mitjans republicans possibilistes, amb els quals Roca restà identificat fins al 1893, es donaren altres respostes esporàdiques que, reprenent el fil argumental esmentat, aprofundien els trets espanyolitzants i antiseparatistes del rebuig a les bases. Vegeu, per exemple, *Las Circunstancias*, 2.VI.1892, p. 2.
- La Avanzada*, 7.IV.1892, p.3.
- Maties Ramisa: *Els orígens del catalanisme i La Veu del Montserrat, 1878-1900* (Vic Eumo, 1985), ps. 108-109.
- Josep M. Fradera: «El viganisme en la transformació de les tradicions culturals i polítiques de la Catalunya muntanyesa (1865-1900)», estudi introductor a M. Ramisa: *op. cit.*, p. 21.
- M. Durán y Bas: *Discurso leído por el Excmo. Sr. D. (...) Presidente de la Academia de Jurisprudencia y Legislación de Barcelona (...) 10 de Enero de 1894* (Barcelona: Imp. Barcelonesa, 1894), ps. 9-10.
- Notícies de conferències, en aquells dies, a *La Vanguardia*, 9, 18, 22 i 25.IV.1892, ps. 2, 3, 5 i 11. També a *Las Circunstancias* 29.IV.1892, p. 2. Pera Víctor Fargas, vegeu Jordi Tous: *La formació del catalanisme polític a Reus: «Lo Somatent» (1886-1903)* (Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1987).
- Vegeu estudi introductor de Jordi Llorens i Sebastià Farnés: *Articles catalanistes (1888-1891)* (Barcelona: E.62, 1982), p. 17.
- Reproduït per Josep M. Gasol: *op.cit.*, ps. 61-62.
- Diario de Gerona*, 25.IV.1897, ps. 2-3.
- No és estrany el cas en què corals republicanes donaven la benvinguda als delegats regionalistes *Las Circunstancias*, 27.V.1893, p. 2. Exemple d'aldarulls en el comiat ferroviari a *Diario de Gerona*, 28.IV.1897, p. 2.
- Un anònim periodista conservador, arran de les manifestacions de «barretines» del març de 1897, afirmava que «Las ideas catalanistas tienen más de un adepto que no tendrían, no por los principios esenciales de las mismas, sino por que los males, especialmente políticos, que tienden a reparar, son por todos vistos y sentidos, y quizás por nadie tan francamente expuestos, sin que eso quiera decir que no sean remediabiles en la práctica bajo cualquier régimen sincera y lealmente justo y moralizador». Vegeu *Diario de Gerona*, 17.III.1897, ps. 1-2.
- Diario de Reus*, 24, 30 i 31.V.1893, p. 2. *Las Circunstancias*, 28 i 30.V.1893, ps. 2 i 1-2. També, Pere Anguera: *L'ombra de l'estel blanc. Estudis sobre el catalanisme polític* (Reus: AER, 1989), p. 42.
- Borja de Riquer: *Epistolari polític de Manuel Duran i Bas* (Barcelona: Publ. Abadia de Montserrat, 1990), ps. 40, 79 i 93.
- Diario de Gerona*, 27.IV.1893, ps. 1 a 5; espec. p. 3.
- Joan Mañé i Flaquer: *Un ensayo de Regionalismo Cartas a D. José Pella y Forgas* (Barcelona: Tip. L'Avenç, 1897), p. 30.
- La inflexió possibilista de certs sectors catalanistes els portà a assumir les limitacions que Riquer ha destacat en les Bases: no donava solució als problemes del moment ni marcava el procés per arribar a la seva implantació, B. de Riquer: *Lliga Regionalista*, passim.
- A. Duarte: *El republicanisme català a la fi del segle XIX* (Vic: Eumo, 1987), ps. 106-107.
- Enric prat de la Riba i Leonci Soler i March. Correspondència inèdita (1899-1916)* (Estudi prel. i edició per Pilar Martínez-Carné) (Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1991), ps. 65-67.
- Joan Bardina: *Catalunya i els Carlins* (Barcelona: Biblioteca Regional, 1900; 2a. ed), p. 23. Haig d'agrair a Jordi Canal, que té en curs una recerca sobre Bardina, les indicacions que m'ha fet.

Àngel Duarte i Montserrat

Professor d'Història Contemporània.
Universitat de Girona